

**Муслим АТАЕВ,
тарих фанлари
номзоди, Ўзбекистон
муслмонлари идораси
фатво бўлими ходими**

«Жаннат райҳонлари»нинг ҳуқуқлари

Фарзандга меҳр қўйиш уларнинг қорнини тўқ, устини бут қилишдангина иборат эмас, балки ёшлик чоғидан бошлаб уни миллий тарбия, ахлоқ-одоб ва юсак маънавият асосида вояга етказиш ҳамиша долзарб ва аҳамиятли вазифа ҳисобланган. Ҳатто айтиш мумкинки, гарчи ҳеч бир фарзанд буни очиқ-ошкора тилига чиқармаса-да, оила муҳитида ана шундай таълим-тарбиянинг йўлга қўйилиши боланинг ҳақ-ҳуқуқидир.

Бола ҳуқуқлари ўн саккиз ёшга тўлмаган барча шахсларга тегишли ҳуқуқ ва эркинликлардан иборат. Бола ҳуқуқлари, унинг ҳаёти, ривожланиши, таълими ва тарбияси ҳақида қайғуриш ҳозирги куннинг умуминсоний, халқаро муаммоларидан биридир. Ўзбекистон аҳолисининг 48,2 фоизини 15 ёшгача бўлган болалар ташкил этишини инобатга оладиган бўлсак, бундай эътиборнинг моҳиятини англаш мумкин.

Миллий ҳуқуқий тизимимизда бола ҳуқуқларига оид қонунлар алоҳида ўрин тутади. Ўзбекистонда ушбу соҳада 100 дан зиёд меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Бу ҳақда фикр юритганда, сўнгги йилларда БМТ Бола ҳуқуқлари бўйича қўмитаси тавсияларини инобатга олган ҳолда, қарийб 20 та қонун қабул қилинганини таъкидлаш лозим.

Сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихида, асосан, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига эътибор берилса-да, яқин-яқингача бола ҳуқуқлари муаммоларига етарли аҳамият берилмас эди. Фақат XX асрнинг биринчи ярмидан бошлаб мазкур масалада халқаро ҳужжатлар қабул қилина бошланган. Жумладан, 1923 йилда англиялик Эглантайн Джебб томонидан асос солинган «Болаларни қутқаринг» халқаро кенгаши, кейинчалик «Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Декларация» (1959), «Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция» (1989) ва бошқа бир қатор халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар фикримизнинг исботи бўла олади.

Шу ўринда бир ҳолатни алоҳида фахр ва ифтихор билан қайд этиш лозим. Исломда инсон ҳуқуқлари бола ҳуқуқларидан бошланади. Мовароуннаҳрда бундан саккиз аср муқаддам болалар ҳуқуқлари мавзуига катта эътибор қаратилган. Жиззахда яшаб ўтган фақиҳ Маждуддин ал-Уструшанийнинг 625/1228 йил 28 июлда ёзиб тугатган «Жомий аҳком ас-сиғор» асари мазкур йўналишдаги илк ҳуқуқий манба ҳисобланади.

Абул-Фатҳ Муҳаммад ибн Маҳмуд ибн Ҳусайн ибн Аҳмад Маждуддин ал-Уструшаний юсак илмий салоҳияти билан фикҳ илмининг ривожига муносиб

ҳисса қўшган алломалардан биридир.

«Жомиъ аҳком ас-сиғор»нинг илк нашри 1982 йили ироқлик профессор Абдулҳамид Абдулҳолик Байзалий ва иккинчи нашри 1994 йили Қоҳирада «Ал-Азҳар» университети профессори Абу Мусъаб Бадрий ҳамда ўқитувчи Маҳмуд Абдурраҳмон Абдулмунъим томонидан амалга оширилган. Муфтий Усмонхон Алимов ҳамда ушбу мақола муаллифи ҳамкорлигида «Жомиъ аҳком ас-сиғор»нинг Миср Араб Республикасида чоп этилган иккинчи нашри Тошкентда сақланаётган бешта қўлёзма нусхалари билан қиёсий ўрганилди ва асарнинг араб тилидаги тузатилган ва тўлдирилган учинчи нашри босмага тайёрланди.

«Жомиъ аҳком ас-сиғор»да фикҳга оид юздан ортиқ китобларда тарқоқ ҳолда берилган болаларга тааллуқли шаръий фатволар йиғиб, тизимлаштирилган ва батартиб жамланган. Бу асар дунёга келиши учун Маждуддин ал-Уструшаний ханафий мазҳабининг ўз давригача яшаб, ижод этган 120 дан ортиқ фақиҳларининг фикрларини мужассам қилган. Асосан вояга етмаган ёш болаларнинг ҳақ-ҳуқуқларига бағишланган мазкур асар ҳозирги замон исломшунос ва Ислом ҳуқуқи тарихи билан шуғулланувчи мутахассислар, қолаверса, кенг омма учун аҳамиятли манба бўлиб қолади. Имом Уструшанийнинг «Жомиъ аҳком ас-сиғор» асари вояга етмаган болаларнинг ҳақ-ҳуқуқлари хусусида ёзилган фикҳий асарларнинг энг мукаммалидир.

Мусулмон оламида Маждуддин ал-Уструшанийдан кейин болалар ҳақ-ҳуқуқларига тааллуқли фикҳий асар деярли ёзилмади. Аммо болаларга тааллуқли ҳадислар тўплами мавжуд бўлиб, у имом Шамсуддин Муҳаммад ибн Аби Бакр ибн ал-Қаййим ал-Жавзия (691-751/1292-1350 й.)нинг «Тухфат ал-мавдуд би аҳком ал-мавлуд» асаридир. Бу асар 17 бобдан иборат бўлиб, унда бола сўрашнинг мустаҳаблиги, қиз болалардан ғазабланишнинг макруҳлиги, фарзанд хушхабарини етказиш, чақалоқ қулоғига азон ва иқомат айтиш, боланинг танглайини кўтариш, ақиқа ва унинг ҳукмлари ва унга доир ихтилофлар, бола сочини олиш ва соч оғирлигича садақа бериш, исм қўйиш вақти ва мажбурийлиги, болани хатна қилиш ва унинг ҳукмлари, қулоқ тешиш ҳукми, болаларнинг овқат ейиш одоблари, эмизикли боланинг сўлагига доир ҳукмлар, болаларни ўпиш, уларга одоб ва илм бериш, болаларни тарбиялашдаги бошқа фойдали масалаларни ўз ичига олган мухтасар асардир.

Шу жиҳатлари билан бу мукаммал асар ҳозирги замон исломшунос ва ислом ҳуқуқи тарихи билан шуғулланувчи мутахассислар учун муҳим манба ҳисобланиши билан бир қаторда замонавий ҳуқуқшунослик учун ҳам тарихий аҳамият касб этади.

Ислом ҳуқуқшунослиги асосида битилган ушбу асарда болалар ҳуқуқлари бўйича келиб чиқадиган муаммолар одилона ҳал қилиниб, ижтимоий ҳаётда болаларнинг хавфсизлиги ва асосий ҳуқуқларининг дахлсизлигини таъминлаш билан боғлиқ кўплаб ҳолатлар муҳокама қилинган. Унда ушбу соҳада ҳуқуқ-тартибот маҳкамалари учун аниқ далиллар ва кўрсатмалар берилган. Асар ислом ҳуқуқининг энг муҳим ва мукаммал тизимларини ўзида мужассам этган мўътабар манбалардан биридир. Уни ҳар томонлама чуқур ўрганиш бизга диёримиздаги диний ҳуқуқ тизимининг муҳим масалалари ҳақида қимматли маълумотлар беради.

Бугунги кунда халқаро майдонда бола ҳуқуқлари билан боғлиқ муаммолар, хусусан, ҳомиланинг қачондан бошлаб инсон ҳисобланиши кенг мулоҳазаларга сабаб бўлмоқда. Асарда «Тирик мавжудотнинг ҳаёти қачон бошланади?», «Бола қачондан бола ҳисобланади?» сингари ҳозирда ҳам долзарб бўлиб қолаётган саволларга тўлиқ жавоб берилган. Асарда бола туғилмасидан аввал ҳам, туғилгандан кейин ҳам бола ҳисобланиши, болалар жисмонан, ақлан ва ижтимоий жиҳатдан вояга тўлиқ етмагунга ва мустақил бўлмагунга қадар махсус

ғамхўрлик ва ҳимояга муҳтожлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Исломда бошқа ҳақ-ҳуқуқлар сингари, болаларнинг ҳимоясига ва ҳақларига ҳам эътибор қаратилган. Ислом дини болалар ҳуқуқларини туғилмасиданоқ муҳофаза қилади. Бунга мисол ажрашган ёки эри вафот этган аёлларга идда сақлаш шарт қилинганидир. Бундан мақсад, ҳомиладор аёлнинг вужудидаги боланинг насаби аниқ бўлади. Эри вафот қилган аёлнинг иддаси тўрт ой ўн кун бўлса, талоқ қилинган аёлнинг иддаси эса уч ойдир. Боланинг насаби аниқ бўлиши унинг энг биринчи ҳаққидир. Шу билан бирга туғилмаган болада ҳам мерос олиш ҳуқуқи бор. Бу ислом шариатида туғилмаган бола ҳам ижтимоий таъминланганига яққол мисолдир.

Агар ҳомиладор аёлнинг эрида мерос қоладиган мулки бўлмаса, туғилмаган боланинг нафақаси бобоси ё амакиси ёки амакисининг ўғли зиммасидадир, агар боланинг ота томондан қариндошлари бўлмаса, унда боланинг нафақаси ҳукумат ҳисобидан ажратилади. Аёлнинг нафақаси эса турмушга чиққунига қадар отаси ёки ака-укалари, ёки нафақа қилишга қодир бўлган ўғли ёки амакиси, ёки амакисининг ўғли зиммасидадир.

Боланинг келгусидаги барча ишларига бевосита таъсир кўрсатувчи ҳаққи унинг насаби, ота-онасининг аниқ бўлишидир. Никоҳнинг асл мақсадларидан бири ҳам насл-насабни сақлашдир. Никоҳсиз оила, жамият ҳам бўлмайди.

Маълумки, фарзанд инсон ҳаётининг мазмуни, насл-насабини давом эттирувчиси, оиланинг мустаҳкам занжиридир. Яхши, солиҳ ва баркамол фарзанд ота-онанинг бахт-икболи, икки дунё саодатига етиштирувчи дилбанди. Фарзандлар «Жаннат райҳонлари» деб тавсифланиши бежиз эмас. Аммо у одобли, гўзал фазилатлар соҳиби бўлгандагина ота-онасига раҳмат ва бахт-хурсандчилик келтиради.

Фарзанд Аллоҳ таоло томонидан ато этилган улуғ неъмат ва ота-онага берилган катта омонатдир. Ҳар бир ота-она ўз фарзандини ақлан ва жисмонан соғлом ҳолда улғайтириш, вояга етказишда ёш болаларга тааллуқли фикҳий масалалардан воқиф бўлишлари бугунги кунда фойдадан холи эмас.

Ислом дини кишилик жамиятида ўз ўрнини топиб, унинг дунёвий ва диний ҳаёти-

да амалий суратда татбиқини топган илк саодат асридан бошлаб болалар тарбиясига катта аҳамият бериб келади. Бу таълим ва унинг йўл-йўриқлари жамият асосининг пойдевори, уммат истиқболи бўлган ёшларнинг ҳар томонлама комил инсон бўлиб етишишларини талаб қилади.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам муборак ҳадиси шарифларида ота-оналарни ёш болаларга меҳрибонлик ва ғамхўрлик кўрсатиш, тўғри ақида ва соғлом тарбия асосида вояга етказишга ундаганлар: «Фарзандларингиздан шаръан буюрилган ишларни қилишни ва қайтарилган нарсалардан сақланишни талаб этинглар, шу ишларнинг уларни дўзахдан сақлаганларинг бўлади» (Ибн Жарир ривояти).

Ёш авлодни юсак инсоний фазилатлар соҳиби қилиб тарбиялаш нафақат жамият, балки ҳар бир оила ва ҳар бир ота-онанинг асосий вазифасидир.

Динимиз барча мусулмонларга фақат ибодатни эмас, балки илм олишни ҳам фарз қилиб, илм билан машғул бўлишни ибодат даражасига кўтаради. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам муборак ҳадисларида: «Илм ўрганишга интилиш ҳар бир мусулмонга фарздир», деб марҳамат қилдилар.

Шуни ҳам таъкидлаб қўйиш лозимки, «илм» лафзидан мурод фақат диний илмларгина эмас, балки ҳаётимизда асқотадиган барча илмлар тушунилади. Шунинг учун ҳам уламоларимиз: «Ҳар бир мамлакатда диний илмлардан ташқари турли касб-хунар, саноат, фан ва бошқа кўплаб соҳалар бўйича керакли илмларни ҳам шу мамлакат аҳолиси вакиллари ўрганмоғи фарзи кифоядир. Агар бирор киши ҳам мазкур керакли илмларни ўрганмаса, аҳолининг ҳаммаси гуноҳкор бўладилар», деб таъкидлаганлар.

Хулоса қилиб айтганда, исломда болалар ҳуқуқи, тарбиясига алоҳида эътибор қаратилган. «Жомий аҳком ас-сиғор» бу борадаги муҳим далил-манбалардан бири ҳисобланади. Асарда ҳаётнинг асосий манбаи бўлган оила, унинг энг ширин меваси бўлмиш фарзандлар тарбияси, уларнинг оиладаги, жамиятдаги ҳақ-ҳуқуқлари аниқ ва тўлиқ баён этилган. Энг муҳими, ислом динининг болалар ҳуқуқлари хусусидаги қарашлари бу соҳадаги замонавий қарашлар билан ҳамоҳангдир.